

Balogh Róbert

Az antropocén lokális és globális története

Kate Brown: *Manual for Survival. A Chernobyl Guide to the Future.*
Penguin, 2020. 420 o.

Harmincnégy éve, 1986. április 26-án következett be a csernobili baleset. Az atomerőmű meghibásodását és az eset következményeit már sokan és sokféleképpen feldolgozták, Kate Brown könyve azonban újszerű módon közelít Csernobil összefüggéseéhez.

Kate Brown az elmúlt évtizedben a hidegháború környezettörténetének egyik legelismertebb kutatójává vált. Amint alább látni fogjuk, Brown nem csak ismert, de életműve valóban új irányt mutat a történeti kutatásban. Ed-digi munkái során két történeti nézőpontot és ezt támogató innovatív narratív módszert fejlesztett ki. 2004-es *A Biography of No Place* című monográfiájában, majd 2015-ös *Dispatches from Dystopia*-ban komoly eredményeket ért el abban, hogy nem központi, perifériához sorolt helyeket sűrűsödési pontként kezelve mutasson be nagy léptékben jól ismertnek gondolt változásokat. Ezek a táj és egyéni életek kapcsolatára érzékeny esettanulmányok képesek arra, hogy új kérdéseket vessenek fel, s új kontextusba helyezték az évszámok szintjén a tankönyvekből is ismert folyamatokat. Kate Brown nézőpontjának másik központi eleme a transznacionális és globális gondolkodás, amely során igyekszik lebontani a tudományos és nem tudományos, valamint a nyugati és nem nyugati tudásformák közötti hierarchiát. A 2013-ban megjelent *Plutopia: Nuclear Families, Atomic Cities, and the Great Soviet and American Plutonium Disasters* egyfelől azt bizonyította, hogy a nukleáris arzenál fejlesztéséhez használt plutóniumot előállító gyárak – az észak-amerikai Hanford és a Szovjetunióban lévő Majak – a csernobili katasztrófa többszörösével terhelték a Földet, vagyis a hidegháborús versengés négy évtizede alatt bolygónk egy sugárszennyezéssel terhelt közeggé vált.

Másrészt a *Plutopia*-ban Brown világossá tette, hogy az üzemekben jelen lévő alacsony szintű, de folyamatos sugárzás-hatások emberi életek és családok sokaságát tették tönkre, illetve ezrek életét rövidítették meg.

A *Manual for Survival* egyesíti Brown lokális narratívaalkotásban elért eredményeit és a nukleáris korszak jelentésével kapcsolatos értelmezési keretét, s mindezt az oral history irányába viszi tovább. A kötet alaposan dokumentált és jegyzetelt, stílusa mégis – történeti munkáknál szokatlanul – reflektált. A szerző és munkatársai is folyamatosan jelen vannak a szövegben, egymással és a környezetükkel is kommunikálnak, kölcsönhatásban állnak. Ez a differenciált és nyíltan vállalt episztemológiai alapállás azonban nem jelenti azt, hogy Brown elbizonytalanodna állításaival kapcsolatban. A kötet első, negyedik és ötödik fejezete elsősorban azt teszi világossá, hogy a Szovjetunióban voltak olyan gyakorló orvoscsoportok és kutató közösségek, amelyek komoly – a korabeli „nyugati” szintnél nagyobb – tudást halmoztak fel mind a drasztikus, sokkszerű, mind az elhúzódó sugárfertőzés hatásairól és a kezelés lehetséges módjairól. Ebben a körben elsősorban Angelina Gulsakova több évtizedes munkája mérvadó. A csernobili baleset után azonban az orvostudomány ezen vonulata folyamatos harcban állt azzal a főként fizikusok által képviselt állásponttal, amely szerint csupán a kezdeti dózis nagysága számít abból a szempontból, hogy mennyire alakul ki súlyos helyzet. Ez utóbbi nézet tette lehetővé, hogy a központi politika végesnek és körülhatárolhatóan állítsa be a baleset következményeit, vagyis Csernobilból egyedi és elszigetelhető esemény váljon, ne pedig átfogóbb, évtizedeken át tartó válaszokat igénylő és krónikus probléma. A közismert, 30 kilométeres kiürítési zóna ez utóbbi felfogás kivetülése, s megközelítőleg fedi azt a területet, amelyen belül semmit sem lett volna szabad termelni, illetve senkinek sem kellett volna éveken át élnie. A sugárszennyezés az élelmiszerekkel, a tüzeléshez használt fával és a feldolgozott állati bőrökkel folyamatosan úton volt, és terjedt, mind Ukrajna, mind Fehéroroszország területén. A krónikus pajzsmirigy megbetegedések, a halva születések és a gyermekhalandóság megugrása nyomán ezt több kutató és orvos egymástól függetlenül is érzékelte, azonban hangjukat Moszkva, illetve közvetlenül a KGB olyannyira elnyomta, hogy az Ukrajna egészségügyéért felelős miniszter még azt a kevés intézkedést is nehezen tudta a zónán kívüliek érdekében érvényesíteni, amit egyébként megpróbált.

Brown azt is feltárja, hogy a szennyezett anyagokat feldolgozó üzemekben ténykedők a félretájékoztatás és elhallgatás ellenére milyen mértékben vol-

tak tisztában a sugárzás biofizikai hatásaival, s azt is, hogy valójában milyen mennyiségű, a bürokratikus összesítés során szándékosan félreolvasott orvosi adat bizonyította a pajzsmirigy és leukémiás megbetegedésekben bekövetkező ugrást. A tudás tehát jelen volt, ennek érvényesítéséért azonban 1989 előtt csak kevesek és egymástól elszigetelve tettek lépéseket. A könyv pontosan dokumentálja, hogy 1989 azután Csernobil nyilvánosságának történetében is olyan fordulópont volt, amelyben civil szervezetek születtek, és korábban beágyazott pártvezetők buktak meg.

A szerző két – saját korábbi munkásságához illeszkedő és Csernobil fogalmának új keretet rajzoló – kutatási eredményéről a rövid harmadik és a jóval terjedelmesebb hatodik fejezet tudósít. Brown egyrészt felismerte, hogy a Pripjaty-mocsár már a reaktor robbanása előtt is radioaktivitással szennyezett terület volt: Polézia le nem csapolt része, az egykori lengyel–ukrán határvidék egy titkos lőtér volt, ahol a szovjet vezetés ún. taktikai atomtöltetű bombákkal kísérletezett. A szennyeződést egy szovjet biofizikus, Aleksandr Marei már érzékelte 1974-ben – tehát abban az évben, amikor az erőmű építéséről döntés született –, igaz, azt feltételezte, vagy legalábbis azt írta, hogy a Cézium-137 az USA kísérleteiből származott. Marei csapatának kutatásai mutatták meg azt is, hogy a mocsaras területek különösen alkalmasak arra, hogy bennük felhalmozódjon a sugárszennyeződés.

A nemzetközi szervezetek által vezetett, tényfeltárónak szánt vizsgálatok – különösen a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség működése – a másik eseménysor, amely a csernobili robbanás következményeinek új kontextust teremt. A szerző arra jut, hogy fontos – részben hadiipari-politikai érdekek által, részben a tudományos világ konzervativizmusa által motivált – jelentések 1989–1990-ben a szovjet vezetéssel összhangban azt sulykolták, hogy nincs szükség további kiürítésre, beavatkozásra és vizsgálatokra. Amellett, hogy ez a cinkosság azt eredményezte, hogy a jelenlegi hivatalos konszenzus inkább a néhány tucat, mintsem a több százezer áldozat felé hajlik, sokkal súlyosabb következmény, hogy 1990-ben sem telepítettek ki minden olyan települést, amely élhetetlen volt, továbbá hogy fehérorosz orvosokat még az 1990-es években is kínoztak meg azért, mert többet akartak tudni a hatásokról, és tettek is ellensúlyozásuk érdekében. Ezek igen súlyos következtetések. A Szovjetunió összeomlásához hozzájárult az a pillanat, amikor a lakosság felismerte, hogy félretájékoztatták a csernobili katasztrófával kapcsolatban, azonban ezt a pillanatot a nemzetközi tudomány egy-két éven belül zárójelbe tudta helyezni.

Brown kötete akkor válik világrendszer-kritikává, amikor feltárja, hogy a kutatások már a Szovjetunió léte alatt világossá tették, hogy a radioaktív szennyezés jól terjed az erdei gyümölcsök fogyasztásával, az ukrainai Rivnei terület sugárzással terhelt erdeiből származó áfonya pedig bekerül a világpiaci kereskedelembé. Olyannyira, hogy az Európai Unió 2016-ban meg is növelte a határértéket, hogy az áfonya könnyebben bejuthasson a piacára. Sem a döntéshozókban, sem a közvéleményben nem tudatosult a sugárszennyezés pusztító mivolta: „*A csernobili katasztrófa megmutatja, hogy az államok és nemzetközi szervezetek növekvő mértékben hagyják cserben az embereket, akiket pedig hivatásuk lenne megvédeni.*” – fogalmaz a szerző a 307. oldalon.

Kate Brown több évtizedes terepismeretét és korábban megszerzett tudását hasznosító könyve esztétikailag magas színvonalú, szemléletformáló munka, amely angol nyelven már túl van egy nagy példányszámú kiadáson, s remélhetőleg a közeljövőben megjelenik Kelet- és Közép-Európa több nyelven is.

